

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 26 (2005)

Δελτίον ΧΑΕ 26 (2005), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Γεωργίου Γαλάβαρη (1926-2003)

Ταφικά μνημεία σε αθωνικά σλαβικά καθιδρύματα κατά το 19ο αιώνα

Δημήτριος Α. ΛΙΑΚΟΣ, Νικόλαος Α. ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ

doi: [10.12681/dchae.459](https://doi.org/10.12681/dchae.459)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΙΑΚΟΣ Δ. Α., & ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ Ν. Α. (2011). Ταφικά μνημεία σε αθωνικά σλαβικά καθιδρύματα κατά το 19ο αιώνα. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 26, 401–410. <https://doi.org/10.12681/dchae.459>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ταφικά μνημεία σε αθωνικά σλαβικά καθιδρύματα
κατά το 19ο αιώνα

Δημήτριος ΛΙΑΚΟΣ, Νικόλαος ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ

Τόμος ΚΣΤ' (2005) • Σελ. 401-410

ΑΘΗΝΑ 2005

ΤΑΦΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΕ ΑΘΩΝΙΚΑ ΣΛΑΒΙΚΑ ΚΑΘΙΔΡΥΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ

Η πρακτική της ανέγερσης ταφικών μνημείων σε καθολικά ή σε διάφορα παρεκκλήσια στις μονές του Αγίου Όρους είναι συνηθισμένη ήδη από τη βυζαντινή εποχή. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον τάφο του οσίου Αθανασίου του Αθωνίτου (αρχές 11ου αι.), που βρίσκεται στο παρεκκλήσιο των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων στο καθολικό της μονής της Μεγίστης Λαύρας, καθώς και τους τρεις πατριαρχικούς τάφους του 18ου αιώνα στην ίδια μονή.

Στα μεταβυζαντινά και τα νεότερα χρόνια η συνήθεια αυτή διευρύνεται με την ανέγερση ταφικών μνημείων προς τιμήν προσώπων όχι απαραίτητα κτητόρων, ωστόσο όμως σημαντικών για την προσφορά τους στα εν λόγω καθιδρύματα. Την ίδια συνήθεια ακολουθούν τρία ταφικά μνημεία στις αγιορειτικές μονές Αγίου Παντελεήμονος¹ και Ζωγράφου², καθώς και στη βατοπεδινή κοινοβιακή σκήτη του Αγίου Ανδρέα³ στις Καρνές, γνωστή ως «Σερά». Τα μνημεία αυτά ανήκουν σε σημαίνοντα και εξέχοντα πρόσωπα, που είτε διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της μακροαίωσης ιστορίας των εν λόγω καθιδρυμάτων είτε συνδέονται με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα. Όλα τα ταφικά μνημεία που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο τοποθετούνται χρονικά στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα⁴.

Το πρωιμότερο μνημείο βρίσκεται στη σκήτη του Αγίου Ανδρέα και χρονολογείται στο 1862 (Εικ. 1). Πρόκειται για τον τάφο του πρώτου δικαίου της σκήτης ιερομονάχου Βησσαρίωνα, που βρίσκεται ανατολικά της συστοιχίας ναυδριών του κελλιωτικού πυρήνα της σκήτης⁵. Περιβάλλεται από μεταλλικό κιγκλίδωμα και η πρόσβαση σε αυτό γίνεται από μια υποτυπώδη είσοδο με ταξί δύο πεσσίσκων, όπου οδηγούν βαθμίδες ανόδου.

Ο τάφος είναι κτισμένος με ορθογώνιους δόμους και στην ανατολική του όψη υπάρχει μικρή μαρμάρινη πλάκα που φέρει σε έξοργο ανάγλυφο το κρανίο του Αδάμ πάνω σε διασταυρούμενα οστά. Κάτω από το ανάγλυφο υπάρχει εγχάρακτη έμμετρη ρωσική επιγραφή σε τέσσερις στίχους⁶. Σε μετάφραση η επιγραφή έχει ως εξής: *Ἄνθρωπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ / ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, οὕτως ἐξανθήσει / ὅτι πνεῦμα διήλθεν ἐν αὐτῷ, καὶ οὐχ ὑπάρξει / καὶ οὐκ ἐπιγνώσεται ἔτι τὸν τόπον αὐτοῦ* (Ψαλμ. ΡΒ', 15-18)

Το πάνω τμήμα του τάφου είναι επενδεδυμένο με ορθογώνιες μαρμάρινες πλάκες, από τις οποίες η καλυπτήρια κοσμεύεται με σταυρό «τύπου Αναστάσεως», από τη βάση του οποίου υψώνονται τα σύμβολα του Πάθους.

Στη μαρμάρινη επένδυση του τάφου εδράζεται κίονας με βάση από κοιλόκυρτα κυμάτια, που πατάει σε ορθο-

¹ Για τη μονή του Αγίου Παντελεήμονος βλ. Leonid archimandrit (L.A. Kavelin), *Ruskii monastir zvjatogo Panteleimona - Rusik, Chersonskija Eparchialjnija Vedomosti*, Οδησσός 1867. A.N. Muraviev, *Afon - Rusik, Trudy Kievskoj Duchovnoj Akademii*, 3, Κίεβο 1880, 433-447. A.B. Soloviev, *Istorija ruskogo monashestva na Afone, Zapiski Ruskago Naučnago Instituta v Bělggradě*, 1932. Γ. Σμυρνάκης, *Τό Ἅγιον Ὅρος, Καρνές Αγίου Όρους* 1988, 658-679 (στο εξής: *Άγιον Όρος*).

² Για τη μονή Ζωγράφου βλ. G. Cvetinov, *Bulgarskija manastir Zograf, Σόφια* 1918. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, 555-562. M. Kovachev, *Zograf - izsledvanija i dokumenti*, I, Σόφια 1942. A. Božkov - A. Vasiliev, *Chudožestvenoto nasledstvo na manastira Zograf*, Σόφια 1981. A. Božhilov, *Osnovavaneto na Svetata Athonska bālgarska obitel Zograf*, Σόφια 1995.

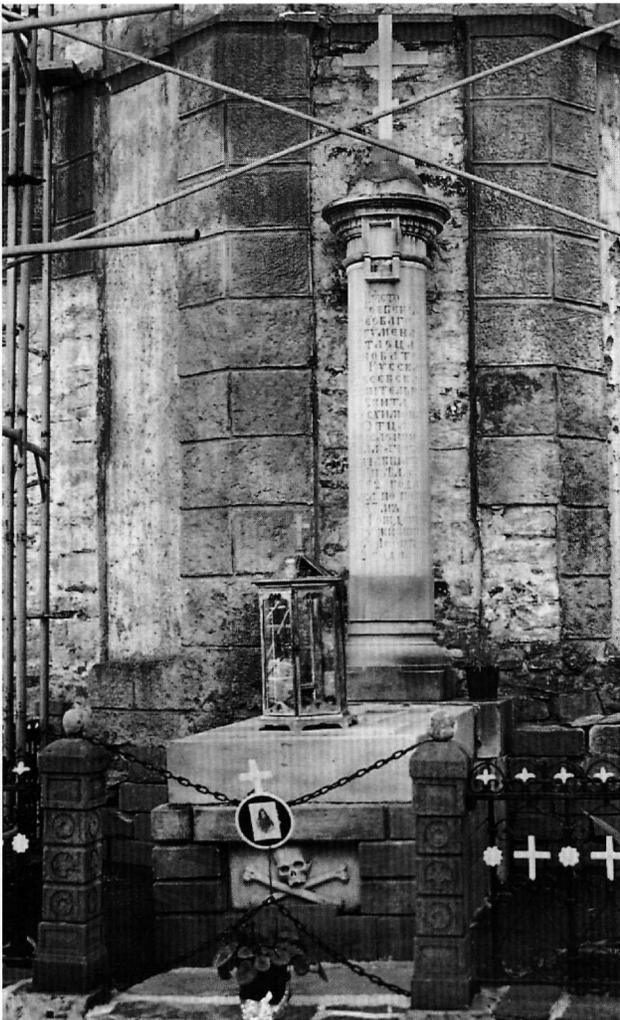
³ Για την ιστορία της βατοπεδινής σκήτης βλ. *Kratkii istoričeskii*

očerk Russkogo na Afone Svjato-Andreevskogo obščeziteljnago skita. S priloženiem povestvovanija o čydesah ot prinadležastei semy skity ikonēi Božiei Materi "V skorbeh i pečaleh ytešnenie", Svjato-Andreevskago Obščeziteljnago Skita na Afoně (στο εξής: *SAOSA*), Οδησσός 1890. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, 452-459.

⁴ Εκτός αυτών, στο κοιμητήριο της Σκήτης του Αγίου Ανδρέα έχουν εντοπιστεί ακόμη δύο ταφικά μνημεία του 20ού αιώνα (1902 και 1906) με μαρμάρινες επιτάφιας στήλες.

⁵ Για το ναό του Αγίου Αντωνίου βλ. αναλυτικά, Μ. Πολυβίου, Ο ναός του πατριάρχη Σεραφείμ του Β' στη σκήτη του Αγίου Ανδρέα των Καρνών, *Εκκλησίες* 5, 207-228.

⁶ Το κείμενο της επιγραφής είναι το εξής: *Человекъ какъ трава / днѣ ево какъ цвѣтъ еленинъ такъ цвѣтѣ / тѣтъ какъ дръвѣ проиде вѣ немѣ и не вѣдѣтъ / и не познаетъ къ томѣ мѣсто своето*.

Εικ. 1. Σκήτη Αγίου Ανδρέα («Σεράι»). Ο τάφος του πρώτου δικαίου της σκήτης, ιερομονάχου Βησσαρίωνα.

Εικ. 2. Τάφος ιερομονάχου Βησσαρίωνα. Επιγραφή στον κίονα του τάφου.

γωνική πλίνθο. Το κιονόκρανο που επιστέφει τον κίονα αποτελείται από κυμάτια που εναλλάσσονται με οδοντωτές ταινίες, ενώ στην κύρια όψη του τα στοιχεία αυτά διακόπτονται από ορθογωνικό πλαίσιο. Στην πάνω επιφάνεια του κιονοκράνου, που διαμορφώνεται σχεδόν ημισφαιρική, στηρίζεται λατινικός σταυρός με ακτινωτό κόσμημα στο σημείο ένωσης των κεραιών του. Στην κύρια όψη του κορμού του κίονα (Εικ. 2) αναγράφεται εγχάρακτη κεφαλαιογράμματη ρωσική επιγραφή σε είκοσι τρεις στίχους⁷, που στα ελληνικά αποδίδεται ως εξής: Ἐνθάδε / κείται / ὁ πρῶτος / Γέρων / Ἠγούμενος / καὶ δομῆτωρ / ταύτης τῆς ρωσικῆς / κοινοβιακῆς / σκήτης /

τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου / ἱεροσχήμων / πατῆρ / Βησσαρίων / Τολματσόβ / πὸν ἀπεβίωσε / τὴν 26ῃ Ἀπριλίον / τοῦ ἔτους 1862 / τὴν 3ῃ ὥρᾳ μετὰ τὸ μεσονύκτιο, / ἄγων τὸ

⁷ Το κείμενό της είναι το εξής: МЪСТО / ПОГРЕБЕНИЯ / ПЕРВАГО / ИГУМЕНА / СТАРЦА / ОСНОВАТЕЛИЯ / ГО РУССКАГО / АНРЕВСКАГО / ОБШЕЖИТЕЛНАГО / СКИТА / ИЕРОСХИМОНАХА / ОТЦА / ВИССАРИОНАГО / ТОЛМАЧОВА / СΚΟΝΧΑВСКАГО / 26 / АПРЪЛЯ / 1862 ГОДА / 3 ЧАСА ПО ПОЛУНОСТ / НА 57 МЪ ГОДА О / ТЪ РОЖДЕНИЯ / ПРОЖИВСИ / НА АТОНЪ / 32 ГОДА.

57ο έτος / από γεννήσεως αὐτοῦ / και τὸ 32ο / ἀπὸ τῆς ἐν Ἄθῳ / καταβιώσεως αὐτοῦ⁸.

Ο Βησσαρίων είναι ο ένας από τους δύο ρώσους μοναχούς, που το 1830 με το όνομα Βασίλειος εγκαταστάθηκε στο κελλί της Αγίας Τριάδας, εξάρτημα της μονής Σταυρονικήτα. Εκεί εκάρησαν ιερομόναχοι, ο μεν με το όνομα Βησσαρίων, ο δε με το όνομα Βαρσανούφιος⁹, και αγόρασαν επ' ονόματί τους την κελλιώτικη ομολογία του «Σεραγιού». Το 1842 προσχώρησε στην αδελφότητα και τρίτος μοναχός, με το όνομα Θεοδώρητος. Εφτά χρόνια αργότερα, το 1849, το κελλί μετατράπηκε σε σκήτη και ο ιερομόναχος Βησσαρίων χειροτονήθηκε δικαίος από τον πρώην Αδριανουπόλεως Γρηγόριο, που μόναζε στη μονή Βατοπεδίου. Μετά το θάνατο του Βησσαρίωνα το 1862, δικαίος της σκήτης αναλαμβάνει ο ιερομόναχος Θεοδώρητος¹⁰.

Το δεύτερο μνημείο βρίσκεται στη μονή Ζωγράφου¹¹ (Εικ. 3). Πρόκειται ουσιαστικά για κενοτάφιο που κατασκευάστηκε το 1873 σε ανάμνηση του μαρτυρίου των είκοσι έξι μοναχών που, σύμφωνα με την παράδοση, θανατώθηκαν μέσα στον πύργο της μονής το 1276, λόγω της σθεναρής τους αντίδρασης κατά της ένωσης των εκκλησιών που υποστήριζε ένθερμα ο τότε αυτοκράτορας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος (1259-1282) και ο πατριάρχης Ιωάννης ΙΑ' Βέκκος (1275-1282)¹². Σύμφωνα με την παράδοση η εικόνα της Παναγίας Ακαθίστου, που βρισκόταν στο ζωγραφικό κελλί του Χέροβο, ειδοποίησε με θαυματουργό τρόπο τους μοναχούς της μονής Ζωγράφου για την έλευση των ενωτικών του Μιχαήλ Παλαιολόγου, ώστε να οχυρωθούν στον πύργο

Εικ. 3. Μονή Ζωγράφου. Το ταφικό μνημείο των είκοσι έξι ζωγραφιτών μαρτύρων από τα δυτικά.

⁸ Ο Σμυρνάκης (*Άγιον Όρος*, 458) μεταφράζει την επιγραφή ως εξής: *Ἐνθάδε κείται ὁ πρῶτος Γέρων Ἠγούμενος και δομῆτωρ ταύτης τῆς ρωσικῆς σκήτης τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου Ἱεροσχημῶν Βησσαρίων Τολμάτσουμπα μεταστάς πρὸς Κύριον τῆ 26ῃ Ἀπριλίῳ 1862 μετὰ τὸ μεσονύκτιον, ἄγων τὸ 57ον ἔτος ἀπὸ γεννήσεως αὐτοῦ και τὸ 32ον ἀπὸ τῆς ἐν Ἄθῳ καταβιώσεως αὐτοῦ.*

⁹ Για τους μοναχούς Βησσαρίωνα και Βαρσανούφιο βλ. Zapiski o žizni i podvigah v Boze počivšego starca igymena ieroshimonaha Vissariona i sotrydnika ego ieroshimonaha Varsonofija, osnovatelei Rysskogo Svjato-Andrejevskago obščeziteljnago skita na Sviatoi Gore Afonskoj, SAOSA, Οδησός 1884.

¹⁰ Για τη ζωή και το έργο των πρώτων ρώσων κητόρων της βατοπεδινής σκήτης του Αγίου Ανδρέα, βλ. Zapiski o žizni i podvigah v Boze počivših osnovatelei Rysskogo Svjato-Andrejevskago obščeziteljnago skita na Sviatoi Gore Afonskoj, ieroshimonahov Vissariona i Varsonofija i svjastennoarchimandrita Feodorita, ih sotrydnika i vtorogo nastojatelja skita, nekotoreh drygih ih spodvižnikov i sobesednikov s priloženiem kratkih svedenii o něnešnem nastojatele skita ieroshimo-

nahe Feoklite, SAOSA, Οδησός 1889. Σμυρνάκης, *Άγιον Όρος*, 453.

¹¹ Το 1887 επισκέφθηκε το Άγιον Όρος ο έλληνας πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Γ. Δοκός, ο οποίος σε έκθεσή του προς το Υπουργείο των Εξωτερικών αναφέρει για το εν λόγω μνημείο: «Ο εισερχόμενος ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Μονῆς βλέπει δεξιὰ στήλην ἐκ μαρμάρου μετὰ περιφράγματος σιδηρῶν κηκλίδων ἀνεγερθεῖσαν ὅτε ἀπὸ τοῦ ἔτους 1859 μέχρι τοῦ 1865 ἀνεκαινίσθη ἡ Μονή. Ἡ ἐν λόγῳ στήλη φέρει ἐπιγραφὴν βουλγαρικὴν ἣν μοι μετέφρασαν ὡς ἐξῆς...». Στη συνέχεια, ο έλληνας πρόξενος παραθέτει σε περίληψη τη μετάφραση των επιγραφών, βλ. Ι.Α. Παπάγγελος, Έκθεση του προξένου Γ. Δοκού περί του Αγίου Όρους (1887), *Χρονικά της Χαλκιδικής*, τχ. 40-41, Θεσσαλονίκη 1985-1986, 108-109.

¹² Για τις καταστροφές που προκάλεσαν στις αγιορειτικές μονές οι λατίνοι, στην προσπάθειά τους να τους πείσουν να δεχθούν την ένωση των δύο Εκκλησιών, βλ. Σπ. Λάμπρου, Τά πάτρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους, *NE* 9 (1912), 157-161. Σμυρνάκης, *Άγιον Όρος*, 76, 468, 542, 557, 576, 683, 690 και 693.

Στην ανατολική πλευρά η εγχάρακτη επιγραφή σε δεκαέξι στίχους (Εικ. 4) μας πληροφορεί για το χρόνο των γεγονότων και τα πρόσωπα που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο²¹. Η μετάφρασή της έχει ως εξής: Σε αυτό τον τόπο όπου προϋπήρχε ο πύργος, οι 26 ζωγραφίτες μάρτυρες θυσιάστηκαν αφού πυροπολήθηκαν υπερασπίζοντας την ορθόδοξη πίστη από τους λατίνους, και αυτό έγινε επί των ημερών του ευλαβούς μεγάλου βουλγάρου τσάρου Καλοϊωάννου, που αποχώρησε από την ανατολική ορθόδοξη Εκκλησία του έλληνα αυτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγου και του λατίνου πατριάρχη Ιωάννη Βέκκον το έτος από Χριστού 1276 κατά το μήνα Οκτώβριο, ημέρα 10η.

Τέλος, στη βόρεια πλευρά του μνημείου επιγραφή από δέκα στίχους μας πληροφορεί αφ' ενός μεν για το θαύμα και την εύρεση της εικόνας της Θεοτόκου Ακαθίστου, γνωστής ακόμη στους ζωγραφίτες πατέρες και ως Παναγία του Χέροβο²² ή Προαναγγελομένη²³, αφ' ετέρου δε για την ακριβή χρονολογία ανέγερσης του μνημείου²⁴. Η επιγραφή σε μετάφραση έχει ως εξής: Εδώ στη σάχη βρέθηκε η εικόνα της υπεραγίας Θεοτόκου, άφθαρτη από την καταστροφική φωτιά, η οποία μαρτυρεί την εισβολή των λατίνων στη μονή ταύτη. Το παρόν μνημείο ανηγέρθη το έτος 1873 κατά το μήνα Ιούνιο, ημέρα 12η. Στο κάτω δεξιό τμήμα της πλάκας έχει χαραχθεί το όνομα του κατασκευαστή του μνημείου (βλ. παραπάνω).

Το τρίτο μνημείο βρίσκεται στη ρωσική μονή του Αγίου Παντελεήμονος, βόρεια του παρεκκλησιού του Αγίου Μητροφάνη (Εικ. 5). Πρόκειται για τον τάφο του ρώσου προξένου της Θεσσαλονίκης Νικολάου Θεοδώροβιτς Πακουμπόβσκι, που απεβίωσε το 1874²⁵. Αποτελείται από μαρμάρινη ορθογωνική μονολιθική στήλη πάνω σε βαθμιδωτό βάθος που εδράζεται στη μαρμάρινη καλυπτήρια πλάκα του τάφου. Την κύρια όψη της στή-

Εικ. 4. Μονή Ζωγράφου. Μνημείο ζωγραφιτών μαρτύρων. Ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα στην ανατολική πλευρά.

λης κοσμεύει λατινικός σταυρός που περιβάλλεται από στεφάνι ελιάς. Τη στήλη επιστέφει τριγωνικό αέτωμα

²¹ Το κείμενό της είναι το εξής: На сѣмъ мѣстѣхъ, въ вѣкѣ / шемъ нѣмѣхъ стѣнъ кѣ. Прѣ / пѣноконѣчницѣхъ зѣграфѣ / стѣнъ, ради доволѣгѣ испѣ / вѣданѣа православиѣа / вѣкрѣмъ, ѿ латинѣ соужени / вѣшѣа, при ела(го) чест. Болгар / стѣнѣмъ цѣркѣ Кало Иѣаннѣ / велѣницѣмъ, оцѣтсрѣма цѣркѣ же / ѿ православиѣа вѣстѣч / нѣа цѣркѣи грѣческомъ ца / рѣ Мѣханѣ Палеолозѣ и ла / тинѣ мѣдрѣтѣвѣишѣмъ / патрѣарсѣхъ Иѣаннѣхъ вѣкѣхъ / въ лѣтѣ отъ Хрѣста 1276 мѣца октѣ 10 дѣа.

²² Η Παναγία οφείλει την ονομασία της στο ομώνυμο τοπωνύμιο (αργότερα και κελλί), το οποίο για πρώτη φορά αναφέρεται σε μεταβυζαντινό έγγραφο του 1586, που φυλάσσεται στο αρχείο της μονής Ζωγράφου (W. Regel - E. Kurtz - B. Korablen, *Actes de Zographou*, Αγία Πετρούπολη 1907, 141). Ο Σμυρνάκης στην αρχή

του έργου του (*Αγιον Όρος*, 20), όταν κάνει λόγο για την ίδρυση των πρώτων μονυδρίων στη χερσόνησο του Άθω, αναφέρει μεταξὺ άλλων ότι: «...καί ἕτερα μοναστήρια, π.χ. ...τὸ Χέροβον..., ἰδρυθέντα ἴσως κατὰ τὸν δεῦτερον συνοικισμόν τοῦ Ἄθω ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῷ 870!»

²³ Σμυρνάκης, *Αγιον Όρος*, 558.

²⁴ Η επιγραφή είναι η εξής: Зѣхъ же, въ пѣлѣхъ / (ο) ερѣтѣна Ικѣна прѣβѣа / ѣцѣхъ, нѣповрежѣдениѣа / все полѣаишѣиа огнѣмъ / и прѣдѣзѣкѣсти (шн)мѣа / (н)ашѣствѣиѣ латинѣхъ н(а) / обѣитѣлѣхъ сѣиѣ. / Сѣи пѣмѣтѣникѣхъ со / орѣженѣхъ. въ. лѣтѣ. 1873 / мѣца ивнѣа 12 дѣа.

²⁵ Για τα γεγονότα της ταφής του ρώσου προξένου στη μονή του Αγίου Παντελεήμονος, βλ. Σμυρνάκης, *Αγιον Όρος*, 218.

Εικ. 5. Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Ο τάφος του ρώσου προξένου Νικολάου Θεοδώροβιτς Γιακουμπόβσκι.

την εσωτερική πλευρά των καταέτιων γείσων, καθώς και το κάτω τμήμα του οριζώντιου γείσου του αετώμα-

τος περιτρέχει ιωνικό κυμάτιο. Τις γωνίες της επίστεψης κοσμούν ανθεμωτά ακρωτήρια, ενώ την κορυφή της λατινικός σταυρός (Εικ. 6).

Στο βόρειο τοίχο του ίδιου παρεκκλησιού βρίσκεται εντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα (Εικ. 7) με ρωσική επιγραφή σε ένδεκα στίχους²⁶, που αναφέρεται στο εν λόγω μνημείο και η οποία σε μετάφραση έχει ως εξής: *Ἐνθάδε κείται τὸ σκῆνος / Νικολάου Θεοδώροβιτς / Γιακουμπόβσκι ἐν ἐνεργείᾳ / πολιτειακοῦ Συμβούλου τοῦ / ρωσικοῦ - αὐτοκρατορικοῦ / ἐν Μακεδονίᾳ Προξενείου. Ἀπεβίωσεν 67 ἐτῶν / ἐν Θεσσαλονίᾳ τῷ 1874, Ἰουλίου 16ῃ / καὶ ἐτάφη ἐνταῦθα τῇ 20ῇ τοῦ ἰδίου μηνός Ἰουλίου. Αἰωνία ἡ μνήμη αὐτοῦ.*

Στην ίδια μονή υπάρχει και δεύτερος τάφος, ο οποίος όμως είναι ακόσμητος. Πρόκειται για τον τάφο του ρώσου προξένου στη Μακεδονία Αλεξάνδρου Αρνολιόντοβιτς Πάκομπσον²⁷ ο οποίος πέθανε στη Θεσσαλονίκη στις 3 Φεβρουαρίου 1886 και ενταφιάστηκε δύο ημέρες αργότερα στην ίδια μονή. Η μαρμάρινη επιτάφια πλάκα φέρει παρόμοια επιγραφή με την προηγούμενη, μόνο που διαφοροποιούνται τα στοιχεία του αποθανόντος²⁸: *Ἐνθάδε κείται τὸ σκῆνος / Ἀλεξάνδρου Ἀρνολιόντοβιτς / Γιάκομπσον ἐν ἐνεργείᾳ / Πολιτειακοῦ Συμβούλου τοῦ / ρωσικοῦ - αὐτοκρατορικοῦ ἐν Μακεδονίᾳ προξενείου. Ἀπεβίωσεν 63 ἐτῶν / ἐν Θεσσαλονίᾳ τῷ 1886, Φεβρουαρίου 3ῃ / καὶ ἐτάφη ἐνταῦθα τῇ 5ῃ ἰδίου μηνός. / Αἰωνία ἡ μνήμη αὐτοῦ.*

Ο ενταφιασμός των παραπάνω στη μονή και η ανέγερση ταφικών μνημείων δεν είναι τυχαία και συνδέεται άμεσα με τη ρωσική πολιτική αυτής της περιόδου, που είχε ως αρχικό σκοπό τον εκρωσισμό του Αγίου Όρους²⁹ και δι' αυτού τη σταθερή επιρροή προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, με απώτερο στόχο τον έλεγχο της Βαλκανικής και την ελεύθε-

²⁶ Το κείμενό της είναι το εξής: ЗДЪСЪ ПОГРЕВЕНО ТЪЛО / НИКОЛАЯ ТЕОДОРОВИЧА / ЯКУБОВСКАГО ДЪИСТВИТЕЛЪ / НАГО СТАТСКАГО СОВЪТ / НИКА РОССІЙСКО - ИМПЕРА / ТОРСКАГО ГЕНЕРАЛНАГО / КОНСУЛА ВЪ МАКЕДОНІИ / СΚΟΝΧΑЛЪСЯ НА 67 Г. ЖИЗНИ / ВЪ Г. СОЛУНЪ, 1874. Г. ЮЛ. 16 / И ПОГРЕВЕНЪ ЗДЪСЪ 20. ТОГО / ЖЕ ПОЛЯ ВЪЧНАЯ ЕМУ ПАМЯТЬ.

²⁷ Το γενικό προξενείο της Ρωσίας στη Θεσσαλονίκη αυτή την περίοδο παίζει σημαντικό ρόλο στην προώθηση των πανσλαβικών ιδεών στη χερσόνησο του Αγίου Όρους και όχι μόνο. Το Φεβρουάριο του 1884 ο γενικός πρόξενος της Ρωσίας στη Θεσσαλονίκη Α.Α. Πάκομπσον αποστέλλεται από το ρώσο πρεσβευτή της Κωνσταντινούπολης στο Άγιον Όρος (μονή Παντελεήμονος και μονή Ιβήρων) με σκοπό την επίλυση του λεγόμενου «γεωργιανικού ζητήματος». Βλ. Αμίλιος-Αντώνιος Ταχιάος, *Το γεωργιανικόν ζήτη-*

μα (1868-1918), Θεσσαλονίκη 1962, 53-58.

²⁸ Το κείμενό της έχει ως εξής: ЗДЪСЪ ПОГРЕВЕНО ТЪЛО / АЛЕКСАНДРА АРНОЛЪДОВИ / ЧА ЯΚΟБСОНА ДЪИСТВИТЕЛЪ / НАГО СТАТСКАГО СОВЪТ / НИКА РОССІЙСКО - ИМПЕРА / ТОРСКАГО ГЕНЕРАЛНАГО / КОНСУЛА ВЪ МАКЕДОНІИ / СΚΟΝΧΑЛЪСЯ НА 63 Г. ЖИЗНИ / ВЪ Г. СОЛУНЪ, 1886. Г. ФЕВР. 3 / И ПОГРЕВЕНЪ ЗДЪСЪ 5 ТОГО / ЖЕ ФЕВР. ВЪЧНАЯ ЕМУ ПАМЯТЬ.

²⁹ Για τη ρωσική προπαγάνδα στο Άγιον Όρος, βλ. Μ. Μεταξάκη, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀνατολῇ*, Αθήναι 1913. Ι.Α. Παπάγγελος, *Η ρωσικὴ πολιτικὴ στο Ἅγιον Ὄρος κατὰ τον 19ο αἰ. καὶ ἡ δραστηριότης των αγιορειτῶν ρώσων στην περιοχή της Καβάλας, Ἡ Καβάλα καὶ ἡ περιοχή της, Πρακτικὰ Ἀ' Τοπικοῦ Συμποσίου*, Θεσσαλονίκη 1980, 405-418.

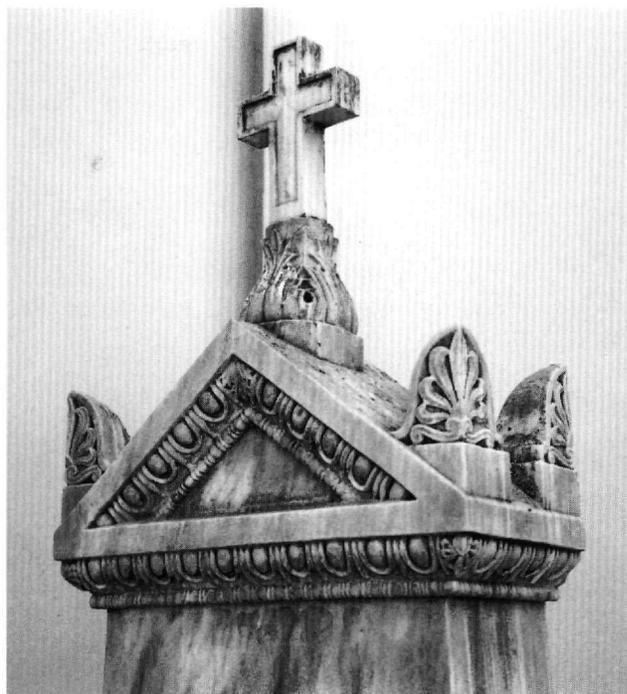
ρη επικοινωνία της Ρωσίας με το Αρχιπέλαγος και τη Μεσόγειο Θάλασσα³⁰.

Και τα τρία μνημεία που εξετάζονται, αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις έργων κλασικιστικής τεχνοτροπίας, η οποία εισβάλλει στον ελλαδικό χώρο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους το 1830 και καθιερώνεται ως επίσημη καλλιτεχνική έκφραση, επηρεάζοντας καθοριστικά όλες τις μορφές της καλλιτεχνικής δημιουργίας την εποχή αυτή³¹. Επιπλέον, αποτελούν συνηθισμένους και αγαπητούς τύπους ταφικών μνημείων, που συναντώνται στα μεγάλα κοιμητήρια του 19ου αιώνα στον ελλαδικό χώρο³².

Το μνημείο στη σκήτη του Αγίου Ανδρέα ανήκει στον τύπο «της κρύπτης», πάνω στην οποία εδράζεται κίονα³³. Ο συγκεκριμένος τύπος είναι γνωστός την εποχή αυτή από ανάλογα παραδείγματα στο κοιμητήριο του Αγίου Γεωργίου στην Ερμούπολη της Σύρου, όπου όμως τον κίονα επιστέφει η προτομή του νεκρού³⁴. Το αγιορείτικο μνημείο λοιπόν, μολονότι ακολουθεί ένα γνωστό την εποχή αυτή τύπο, μορφολογικά διαφοροποιείται, καθώς πάνω στον κίονα δεν υπάρχει, όπως συνηθίζεται, η προτομή του νεκρού, αλλά σταυρός.

Οι οδοντωτές ταινίες στο γείσο της κυκλικής επίστεψης του κίονα αποτελούν χαρακτηριστικά κλασικιστικά μοτίβα που συναντώνται συχνότατα στο διάκοσμο έργων μαρμαρογλυπτικής της εποχής, όπως π.χ. τέμπλων, προσκυνηταριών κ.ά.³⁵. Το κρανίο του Αδάμ με τα διασταυρούμενα οστά επίσης, σύμβολο της ματαιότητας των εγκοσμίμων, απαντά στο διάκοσμο και άλλων ταφικών μνημείων της ίδιας περιόδου³⁶, είναι όμως γνωστό και από προγενέστερα παραδείγματα, που δεν έχουν ταφικό χαρακτήρα, όπως το ανάγλυφο στην κόγχη του καθολικού της μονής Αγίου Παύλου, που κατασκευάστηκε το 1844 από τον τήνιο μαρμαρογλύπτη Ζαχαρία Φίλιππότη³⁷.

Η επιτάφια στήλη στον τάφο του ρώσου προξένου στη μονή Αγίου Παντελεήμονος αποτελεί επίσης συνηθι-

Εικ. 6. Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Η επίστεψη του τάφου του ρώσου προξένου Νικολάου Θεοδώροβιτς Γιακουμόβσκι.

μένο τύπο ταφικού μνημείου την εποχή αυτή. Ο τύπος της στήλης με αέτωμα και ανθεμωτά ακρωτήρια συναντάται στα ευρωπαϊκά νεκροταφεία σε διάφορες παραλλαγές, εμφανίζεται όμως και στον ελληνικό χώρο σε εξαιρετικά παραδείγματα και σε πολλές παραλλαγές στο κοιμητήριο του Αγίου Γεωργίου στην Ερμούπολη, στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών, στο νεκροταφείο των Πατρών κ.α.³⁸.

Το ιωνικό κυμάτιο στο αέτωμα της στήλης, καθώς και τα ανθεμωτά ακρωτήρια, αποτελούν χαρακτηριστικές

³⁰ Βλ. Σμυρνάκης, *Αγιον Όρος*, 236. Ταχιάος, *Το γεωργιανικόν ζήτημα*, ό.π. (υποσημ. 27).

³¹ Για την εισαγωγή του κλασικισμού στον ελλαδικό χώρο, βλ. γενικά, Κ. Μπίρης, *Αί Άθηναι από τοῦ 19ου εἰς τόν 20όν αἰώνα*, Α΄, Αθήνα 1966, 228-230. Γ. Λάββας, *19ος-20ός αἰώνας: Σύντομη ιστορία της αρχιτεκτονικής*, Α΄, Θεσσαλονίκη 1982, 22-25.

³² Βλ. γενικά, Η. Μυκονιάτης, *Η ελληνική κοιμητηριακή γλυπτική του 19ου αιώνα*, *Αρχαιολογία* 36 (1990), 42-53.

³³ Π. Γαβαλά - Ε. Γαρέζου, *Τα γλυπτά μνημεία του κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου Ερμούπολης Σύρου (19ος-20ός αἰώνας)*, Αθήνα

1994, 17, 20.

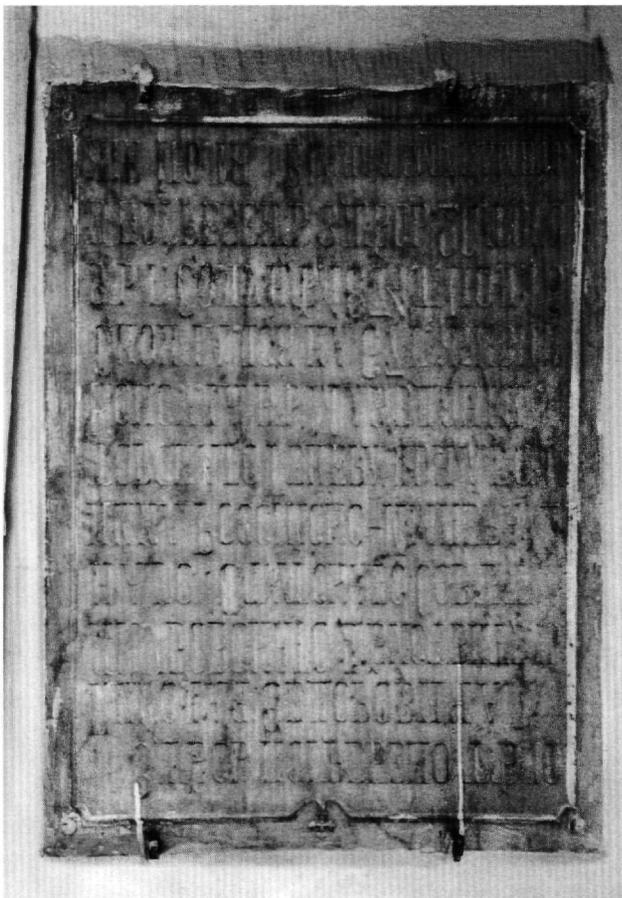
³⁴ Στο ίδιο, 20.

³⁵ Α. Γουλάκη-Βουτυρά, *Τα μαρμάρινα προσκυνητάρια της Αγίας Τριάδας Πειραιά, Αμητός. Τμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη 1986, πίν. 38.2, 39.2-3.

³⁶ Γαβαλά - Γαρέζου, ό.π., 737.

³⁷ Δ.Α. Λιάκος, *Τα λιθανάγλυφα του Αγίου Όρους* (διδασκ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 2000, 37.

³⁸ Στ. Λυδάκης, *Οι έλληνες γλύπτες. Νεοελληνική γλυπτική. Ιστορία - τυπολογία - λεξικό γλυπτών*, Αθήνα 1981, 200.

Εικ. 7. Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Ενεπίγραφο μαρμάρινη πλάκα στο βόρειο τείχος του παρεκκλησίου του Αγίου Μητροφάνη.

μορφές κλασικιστικού διακόσμου, που απαντούν σε ένα μεγάλο αριθμό μνημείων της ίδιας εποχής³⁹. Αλλά και το στεφάνι από κλαδί ελιάς αποτελεί τυπικό κλασικιστικό κόσμημα με έντονο ταφικό χαρακτήρα, που απαντά την ίδια εποχή σε επιτάφιας στήλες και ταφικά μνημεία⁴⁰. Συναντάται όμως αρκετά συχνά στο διάκο-

σμο και άλλων έργων, χωρίς ταφικό χαρακτήρα, όπως π.χ. στα θωράκια του νάρθηκα του παρεκκλησίου της Παναγίας Πορταΐτισσας στη μονή Ιβήρων, που χρονολογούνται στο 1892⁴¹.

Ενδιαφέρουσες είναι οι παρατηρήσεις μας, όσον αφορά το μνημείο της μονής Ζωγράφου. Τυπολογικά το συγκεκριμένο μνημείο παραπέμπει στα ναϊσκόμορφα μνημεία που συναντώνται στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών⁴² και στο κοιμητήριο του Αγίου Γεωργίου Ερμούπολης⁴³. Ωστόσο, η απόδοση του αγιορειτικού μνημείου είναι περισσότερο «συνοπτική». Επιπλέον, η γενική αρχιτεκτονική σύλληψη του μνημείου παραπέμπει και σε ένα συνηθισμένο τύπο περιόπτων μαρμαρίνων προσκυνηταρίων που απαντούν στις Κυκλάδες από τις αρχές του 20ού αιώνα και αποτελούν αποκλειστική δημιουργία τήνιων μαρμαροτεχνιών⁴⁴.

Ο μαρμαρογλύπτης που υπογράφει το μνημείο (Ι. Κουβαράς) πιθανώς ταυτίζεται με τον τήνιο Ιάκωβο Κουβαρά⁴⁵, για τον οποίο, όπως επίσης και για την οικογένεια των Κουβαράδων που εμφανίζεται στην Τήνο από το 18ο αιώνα, οι γνώσεις μας είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Ως εκ τούτου, ο εντοπισμός του συγκεκριμένου έργου, που μπορεί να αποδοθεί στον προαναφερθέντα καλλιτέχνη, είναι ιδιαίτερα σημαντικός και αποτελεί ενδιαφέρουσα ένδειξη για το επίπεδο της καλλιτεχνικής του δημιουργίας και την ποιότητα της εργασίας του.

Ως προς το διάκοσμο, απαντά και εδώ το συνηθισμένο θέμα του στεφάνου, είτε αυτόνομο είτε με σταυρό, καθώς και τα ανθεμωτά ακρωτήρια⁴⁶. Επιπλέον, ο τύπος του κορινθιακού κιονοκράνου που κοσμεύεται με σταυρούς είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος την εποχή αυτή και συναντάται σε διάφορες παραλλαγές σε πολλά έργα και κυρίως σε τέμπλα εκκλησιών των Κυκλάδων⁴⁷.

Συνοψίζοντας, τα προαναφερθέντα μνημεία ως προς την αρχιτεκτονική διάρθρωση ακολουθούν τύπους γνωστούς στην ταφική αρχιτεκτονική του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα στον ελλαδικό χώρο. Σε επιμέρους βέβαια μορφολογικά στοιχεία εντοπίζονται ορισμένες διαφορές, όπως π.χ. η ύπαρξη σταυρού αντί της προτο-

³⁹ Γουλάκη-Βουτυρά, ό.π., 212. Λιάκος, ό.π., 151.

⁴⁰ Λυδάκης, ό.π., 77, εικ. 78.

⁴¹ Λιάκος, ό.π., 39.

⁴² Λυδάκης, ό.π., 206-207.

⁴³ Γαβαλά - Γαρέζου, ό.π., 19.

⁴⁴ Α. Γουλάκη-Βουτυρά - Γ. Καραδέδος - Γ. Λάββας, *Η εκκλησιαστική μαρμαρογλυπτική στις Κυκλάδες από τον 16ο ως τον 20ό*

αίωνα, Αθήνα 1996, 148-149.

⁴⁵ Α. Φλωράκης, *Αγιον Όρος. Λιθανάγλυφα*, Αθήνα 2000, 49, σημ. 85.

⁴⁶ Γουλάκη-Βουτυρά - Καραδέδος - Λάββας, ό.π., 105 και εικ. 155, 156. Λιάκος, ό.π., 151.

⁴⁷ Γουλάκη-Βουτυρά - Καραδέδος - Λάββας, ό.π., εικ. 165, 190.

μής του νεκρού στον κίονα του τάφου του δικαίου Βησσαρίωνα στη σκήτη του Αγίου Ανδρέα. Τα παραπάνω μνημεία όμως, πέρα από αρχιτεκτονικές κατασκευές, συνδέονται με συγκεκριμένα πρόσωπα και ιστορικά γεγονότα των καθιδρυμάτων, γεγονός που οδηγεί σε ορισμένες παρατηρήσεις.

Κοινό χαρακτηριστικό και των τριών μνημείων είναι ότι βρίσκονται σε σλαβικά καθιδρύματα. Η ύπαρξή τους δεν πρέπει να είναι άσχετη και με την προσπάθεια επιβολής και κυριαρχίας τους μέσω της προβολής σημαντικών πολιτικών προσώπων, όπως των ρώσων προξένων, που προωθούσαν το κίνημα του πανσλαβισμού στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο⁴⁸. Από την άλλη πλευρά, η καθιέρωση του εορτασμού της μνήμης των ζωγραφικών μαρτύρων και η ανέγερση επιβλητικού μνημείου στη μνήμη τους, σε μια ευαίσθητη περίοδο για τα νεοουσταθέντα κράτη της Βαλκανικής, συντελούν στην

ενδυνάμωση της πανσλαβιστικής προπαγάνδας την εποχή αυτή. Δεν είναι τυχαία ίσως η ανέγερση του εν λόγω μνημείου, η οποία έγινε μετά το σχίσμα που κήρυξε ο πατριάρχης Άνθιμος ΣΤ' (1871-1873) προς τη βουλγαρική Εξαρχία στη Σύνοδο που συγκροτήθηκε στις 12 και 16 Σεπτεμβρίου 1872, καθώς επίσης και τα γεγονότα των ετών 1873-1876 (αντίποινα με στόχο την κτηματική περιουσία των αγιορειτικών μονών στις περιοχές της Βεσσαραβίας και της Γεωργίας)⁴⁹.

Τέλος, στο ίδιο αποτέλεσμα αποσκοπεί και η ανέγερση του τρίτου μνημείου προς τιμήν του πρώτου ρώσου δικαίου της σκήτης του Αγίου Ανδρέα. Με αυτό τον τρόπο αφ' ενός μεν τονίζεται η ρωσική παρουσία στο χώρο του Αγίου Όρους και αφ' ετέρου λησιμονείται το ελληνικό παρελθόν της βατοπεδινής σκήτης, θέτοντας μια νέα αρχή στα αγιορειτικά πράγματα, που όμως δεν υλοποιήθηκε ποτέ⁵⁰.

⁴⁸ Βλ. υποσημ. 29 και 30.

⁴⁹ Σμυρνάκης, *Άγιον Όρος*, 212.

⁵⁰ Το 1887 επισκέφθηκε το Άγιον Όρος ο έλληνας πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Γ. Δοκός, ο οποίος στην έκθεσή του προς το Υπουργείο των Εξωτερικών αναφέρει για τη σκήτη του Αγίου Ανδρέα: «Η πλουσία κοινοβιακή Σκήτη του Σεραγιού..., οικόδομήθη δέ

μεγάλη ἐν ἔτει 1849 ἐπιδειξάσης ἀσύγγνωστον ἀπρονοησίαν καὶ ἀνοχήν τῆς ἐπικυριάρχου Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου καὶ τῆς ἐν Καρυαῖς Κοινότητος παρὰ τὴν ὁποίαν ἐτέθη ἡ Σκήτη αὕτη ὡς φρουρός καὶ πρακτορεῖον τῆς ἐν Ἀγ. Παντελεήμονι πανσλαβιστικῆς προπαγάνδας». Βλ. Παπάγγελος, ὀ.π. (υποσημ. 11), 116-117.

D.A. Liakos - N.A. Mertzimekis

FUNERARY MONUMENTS
IN ATHONITE SLAVIC MONASTERIES
DURING THE NINETEENTH CENTURY

It was usual practice on Mt Athos to erect founder funerary monuments inside *katholika* or various *parekklesia*. This practice was followed for the three funerary monuments discussed here, in the monasteries of St Panteleemon, Zographou and the Vatopedi skete of St Andreas at Karyes, known as 'Serai'.

The aforesaid monuments are of eminent persons, who either played a significant role in the long history of the monasteries or are associated with specific historical events. The three monuments constitute outstanding examples of the Neoclassical order, which prevailed in Greece after the

founding of the independent Greek State in 1830, as a formal architectural expression which had a profound influence on all aspects of artistic creation.

Furthermore, funerary monuments of this type are common in the major cemeteries in nineteenth-century Greece.

In conclusion, it is noted that the existence of these monuments in Slavic monasteries is related to propagand efforts to impose their dominance through the emergence of distinguished political figures, such as the Russian consuls, who promoted the movement of Pan Slavism in the wider region of Macedonia.